

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΣΚΟΓΡΑΦΙΑ

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΟΡΔΟΥΛΙΔΗ

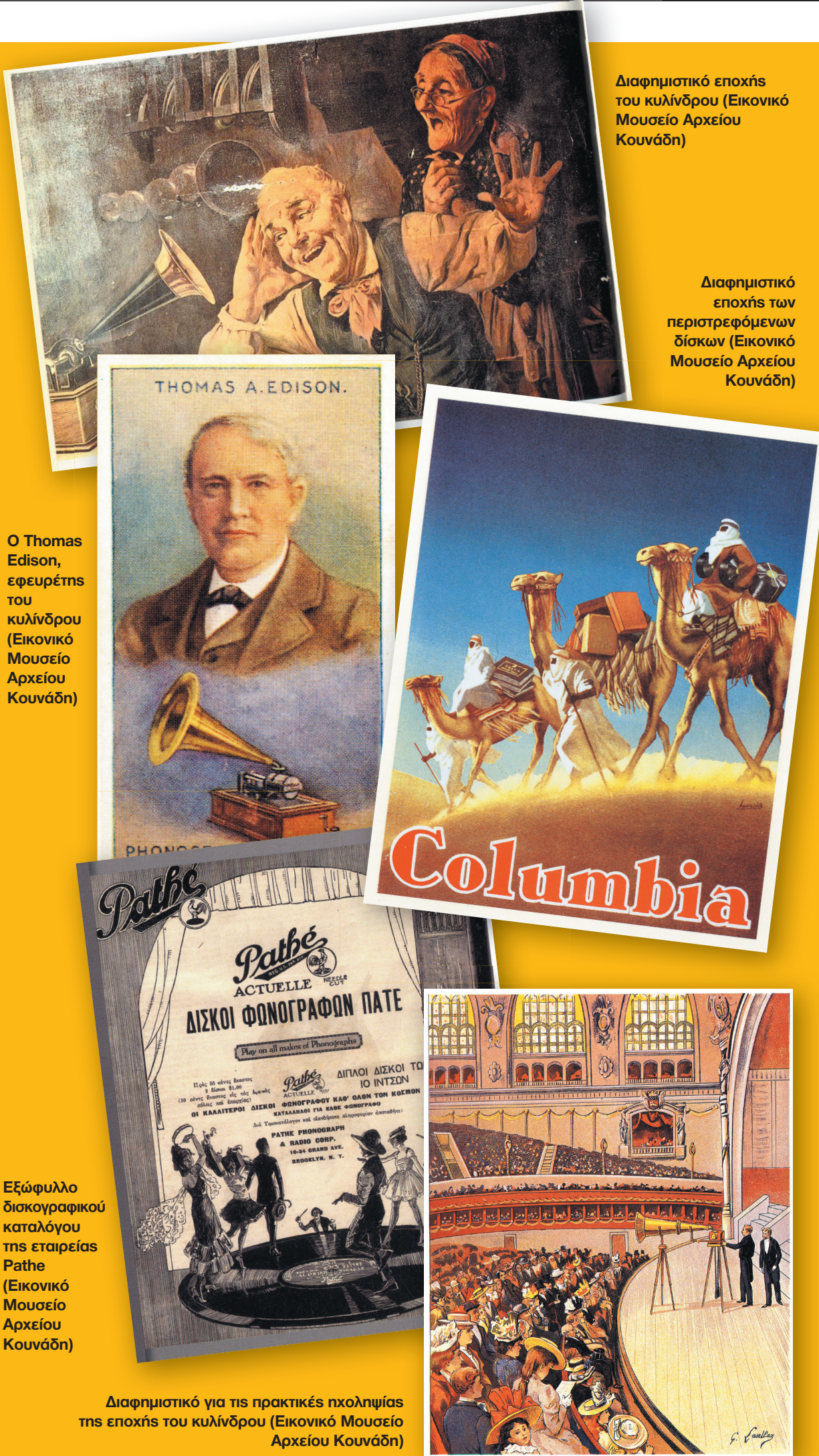
Στις αρχές του 20ού αιώνα η Ευρώπη βρίσκεται σε ειρήνη και ευημερία. Η «Ωραία Εποχή», η «Belle Époque», είναι απόρροια προηγούμενων σημαντικών εξελίξεων, όπως η Γαλλική Επανάσταση του 18ου αιώνα και η Βιομηχανική του 19ου. Η ανάπτυξη αφορά πολλές πτυχές, όπως τις επιστήμες, την τεχνολογία και την κρατική κοινωνική μέριμνα, με αποτέλεσμα τη ραγδαία άνοδο του βιοτικού επιπέδου των πληθυσμών. Οι άνθρωποι μορφώνονται, θεραπεύουν ασθένειές τους, εφευρίσκουν χόμπι για τον ελεύθερο χρόνο, ταξιδεύουν ευκολότερα και γρηγορότερα. Κατά κάποιο τρόπο, μια μορφή παγκοσμιοποίησης είναι ήδη πραγματικότητα για ένα μέρος του πλανήτη. Τα νέα δίκτυα διακινούν ανθρώπους και τα προϊόντα τους, υλικά και άυλα. Αν και οι πολεμικές συγκρούσεις δεν εκλείπουν κατά τόπους, κανείς δεν μπορεί να φανταστεί πως στα νοτιοανατολικά της Ευρώπης, στο Σαράγεβο, θα δοθεί αφορμή για τον «Μεγάλο Πόλεμο», ο οποίος θα εμπλέξει περίπου 40 χώρες σε όλον τον κόσμο. Τα συμβάντα κατά τη διάρκεια του θα καθορίσουν τις μετέπειτα διακρατικές σχέσεις, τόσο σε πολιτικό επίπεδο όσο και σε κοινωνικό. Τα δίκτυα των ανθρώπων αναδιατάσσονται υπό νέους όρους. Η επανάσταση των Μπολσεβίκων στη Ρωσική Αυτοκρατορία, η εδραίωση των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής ως μεγάλης παγκόσμιας δύναμης, ο ναζισμός και ο Χίτλερ (παιδιά του Ρομαντισμού και της εξιδανίκευσης) αποτελούν αποτελέσματα του Μεγάλου Πολέμου. Αυτοκράτορες, βασιλιάδες, σουλτάνοι, τσάροι, πρόεδροι και πρωθυπουργοί εμπλέκονται σε μία άνευ προηγουμένου σύγκρουση, έχοντας στο επίκεντρο τον φυλετικό διαχωρισμό, ο οποίος συνδέεται άμεσα με το θρησκευτικό υπόβαθρο των περιοχών, οι οποίες πλέον συστήνουν έθνη-κράτη. Μέσα σε αυτόν τον πολυεπίπεδο κόσμο, με τις επιστήμες να αναπτύσσονται διαρκώς, γίνονται οι πρώτες προσπάθειες οπτικής αποτύπωσης του ήχου.

Μια νέα εφεύρεση: η ηχογράφηση

Σχετικά σύντομα, τα πρώτα μηχανήματα καταλήγουν στην ηχογράφηση, την εγγραφή και αναπαραγωγή του ήχου. Η προϊστορία της δισκογραφίας δεν είναι προϊστορία της δισκογραφίας. Δεν αφορά αυτήν και κανένας από τους αρχικούς πρωταγωνιστές δεν είχε αυτήν στον νου του. Παρ' όλα αυτά, χρειάστηκαν όλοι αυτοί οι επιστήμονες, έτσι ώστε να φτάσει ο Emile Berliner να κατασκευάσει κάτι το οποίο θα είχε αντοχή στον χρόνο και στη συνεχή χρήση, αλλά και θα προσέφερε τα μέσα για τη δημιουργία μιας νέας αγοράς: έναν περιστρεφόμενο δίσκο. Από τον γάλλο εκδότη, βιβλιοπώλη και εφευρέτη Édouard-Léon Scott de Martinville, ο οποίος πάλεψε στα μέσα του 19ου αιώνα να κατασκευάσει

ένα μηχανήμα το οποίο προόριζε για σύστημα στενογραφίας (phonautograph), μέχρι τον Thomas Edison που δημιούργησε το phonograph το 1877, έναν περιστρεφόμενο κύλινδρο. Παρ' όλα αυτά, μεταξύ 1879 και 1887, ο Edison εγκαταλείπει την έρευνα και την ανάπτυξη του phonograph, με τον οποίο καταπίνεται ο Alexander Graham Bell. Το 1887, ο Bell ιδρύει την «The American Graphophone Company», και στον νου του έχει την κατασκευή graphophones ως μηχανήματα υπαγόρευσης γραφείου. Δύο χρόνια μετά, το 1889, οι στενογράφοι Edward Easton και Frank Dorian ιδρύουν την «The Columbia Phonograph Company», ως γραφείο/πρακτορείο πωλήσεων μηχανημάτων στενογραφίας. Μέσα σε αυτήν την περίοδο, ο Emile Berliner εργάζεται για την εταιρεία του Bell, και μελετάει τα προβλήματα των κυλίνδρων και της τεχνολογίας ηχογράφησης. Από τις έρευνές του προκύπτει το gramophone, ο περιστρεφόμενος δίσκος. Μέχρι τη δεκαετία του 1910 οι δίσκοι αυτοί θα έχουν μπει για τα καλά στην αγορά φέρνοντας την επανάσταση. Στην πρώτη εποχή, χρησιμοποιούνται αποκλειστικά μηχανικά μέσα, τόσο για την ηχογράφιση όσο και για την αναπαραγωγή. Το σύστημα περιλαμβάνει ένα μεγάλο κωνί, μπροστά από το οποίο μιλούν, τραγουδούν ή παίζουν μουσικά όργανα. Το κωνί καταλήγει σε μία ευαίσθητη βελόνα, που «χαράσσει» αυλάκια ή «διαβάζει» τα αυλάκια που έχουν χαραχτεί στον δίσκο. Αυτά είναι η ακουστική εποχή. Οι διαστάσεις των δίσκων που κυκλοφορούν ξεκινούν από 7 ίντσες και φτάνουν τις 21. Αναλόγως τα μηχανήματα, τα υλικά και τις εταιρείες, κάποιοι δίσκοι γυρίζουν 72 φορές κάθε λεπτό, κάποιοι άλλοι 80, 82, 86, μέχρι να έρθει η διεθνής ομογενοποιημένη πρακτική στις 78 στροφές, αργότερα. Από το 1925 και έπειτα εκκινούν οι ηλεκτρικές ηχογραφήσεις. Οι πρωταγωνιστές «απευθύνονται» πλέον σε ένα μικρόφωνο, το οποίο ενισχύεται ηλεκτρικά. Από δω και στο εξής, μιλάμε για την ηλεκτρική εποχή. Στα πρώτα αυτά χρόνια της δισκογραφίας γεννιούνται στην Αμερική οι μετέπειτα κολοσσοί: Η «Berliner Gramophone», που λόγω δικαστικών διαμαχών χάνει μεγάλο μέρος της δυναμικής της, με αποτέλεσμα ο Berliner να μεταβιβάσει τις πατέντες του στον Eldridge Johnson. Ο τελευταίος ιδρύει το 1901 την «Victor Talking Machine Company». Η «The Gramophone Company Limited» ιδρύθηκε το 1898 στο Λονδίνο, από τους William Barry Owen και Edmund Trevor Lloyd Wynne Williams, για λογαριασμό του Berliner. Το 1893, ο Carl Lindström ιδρύει στο Βερολίνο την ομώνυμη εταιρεία. Τα αδέρφια Charles, Émile, Théophile and Jacques Pathé ιδρύουν την ομώνυμη εταιρεία το 1896, με έδρα το Παρίσι. Αυτά που θα πρέπει να κρατίσουμε από την πρώτη αυτή περίοδο της δισκογραφίας είναι τα εξής:

- Δεν υπάρχει διεθνής συμφωνία και κοινές πρακτικές σχετικά με πολλές από τις τεχνικές παραμέτρους. Η κάθε εταιρεία δημιουργεί το δικό της μέσο, με τον δικό της τρόπο και υλικά, ηχογραφεί με δικές της τεχνικές, ο δίσκος περιστρέφεται κατά το δοκούν.
- Δεν υπάρχει προηγούμενο μοντέλο για τη διαχείριση: οικονομική, διοικητική, τεχνολογική, τεχνική. Η κάθε εταιρεία προσπαθεί να χτίσει ένα δίκτυο, το οποίο θα της επιτρέψει να εισέλθει δυναμικά στην αγορά και

Ο Thomas Edison, εφευρέτης του κυλίνδρου (Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη)

Εξώφυλλο δισκογραφικού καταλόγου της εταιρείας Pathe (Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη)

Διαφημιστικό για τις πρακτικές ηχολήψιας της εποχής του κυλίνδρου (Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη)

Διαφημιστικό εποχής του κυλίνδρου (Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη)

Διαφημιστικό εποχής των περιστρεφόμενων δίσκων (Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη)

φυσικά, εντέλει, να έχει κέρδος.

■ Δημιουργούνται καινούργιες ειδικότητες/επαγγέλματα: μηχανικός ήχου, ηχολήπτης, παραγωγός, ατζέντης, αντιπρόσωπος, σχεδιαστής ετικέτας, προωθητές, και φυσικά και ο session μουσικός. Και μέσα σ' αυτά προκύπτουν και νέα δεδομένα ή η ανάγκη για επικαιροποίηση παλαιότερων, με σοβαρότερο αυτό της πνευματικής ιδιοκτησίας, η οποία μέχρι τότε αφορούσε αποκλειστικά τις έντυπες εμπορικές παρτιτούρες.

■ Όσο σύντομα ξεπετιούνται μικρότερες εταιρείες, οι οποίες προσπαθούν να βρουν χώρο και να εισέλθουν στην αγορά, εξίσου σύντομα πολλές από αυτές αγοράζονται από μεγάλες εταιρείες, μαζί με τα ήδη ηχογραφημένα ρεπερτόριά τους, τον εξοπλισμό τους, ακόμη και το ανθρώπινο δυναμικό τους και τις υπάρχουσες συμφωνίες τους με ατζέντηδες, παραγωγούς, απεσταλμένους, μουσικούς.

Το πρώτο ιστορικό πλαίσιο των ηχογραφήσεων

Στις αρχές του 20ού αιώνα, οι ηχογραφήσεις πραγματοποιούνται από κινητά συνεργεία που περιπλανιούνται σε αμέτρητους τόπους για να ηχογραφήσουν τοπικούς μουσικούς. Η δισκογραφική έρευνα αποκαλύπτει πως δημιουργείται γρήγορα ένα δίκτυο δισκογραφίας. Για παράδειγμα, συναντάμε περιπλανώμενους μουσικούς σκοπούς σε διάφορα σημεία στην Ευρώπη, την Αφρική, την Ασία και την Αμερική, όπου τοπικοί μουσικοί τους οικειοποιούνται και τους ανακατασκευάζουν, όπως επίσης και επιρροές στον αφορά στις πρακτικές εκτέλεσης. Το εύρος του ρεπερτορίου είναι ατελείωτο, το οποίο αποεδαφικοποιείται και αναμιγνύεται με άλλα ρεπερτόρια, τα οποία διαθέτουν πλέον υπερτοπικά χαρακτηριστικά: η κοσμοπολίτικη φύση μεγάλων αστικών κέντρων αναδεικνύουν τους πολυστυλισμούς και τις πολυμορφικές των μουσικών πραγματικοτήτων.

Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε το πλαίσιο της δισκογραφίας από κινητά συνεργεία, καθώς δεν υπάρχουν ακόμη ειδικά διαμορφωμένοι χώροι, καλά ηχητικά μέσα, συγκεκριμένες πολιτικές από την πλευρά των εταιρειών, ούτε καν συγκεκριμένες μουσικές τοπικές ταυτότητες, καθώς οι μουσικοί βρίσκονται συχνά σε κίνηση μέσα σε πολυπολιτισμικές αυτοκρατορίες, υπηρετούν πολυποίκιλα ρεπερτόρια και προέρχονται από ετερογενείς εθνοπολιτισμικές ομάδες. Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι σε αυτές τις πρώτες δεκαετίες του δισκογραφικού φαινομένου κυριαρχεί ακόμη το ρίσκο της επένδυσης από την πλευρά των παραγωγών.

Με την πάροδο των χρόνων, και όσο οι δουλειές των εταιρειών μεγαλώνουν, χτίζονται εργοστάσια-παραρτήματα, σε όλες τις πλείους. Τα τοπικά γραφεία που δημιουργούνται τα αναλαμβάνουν, διοικητικά, τοπικοί παράγοντες, οι οποίοι χαράσσουν σταδιακά δικές τους πολιτικές: αυτοί γνωρίζουν καλύτερα τις αγορές τους. Το ουσιαστικότερο, ίσως, όλων των χαρακτηριστικών αυτού του νέου συστήματος είναι πως αυτό είναι κεντροβόλο: οι αποφάσεις που παίρνονται έχουν κατεύθυνση από μέσα, από τη διοίκηση της εταιρείας, προς τα έξω. Εξ αρχής, τα λαϊκά ρεπερτόρια δείχνουν πως αποτελούν ισχυρό χαρτί για την ανάπτυξη των εταιρειών. Γιατί:

- ηχογραφούνται εύκολα: δεν απαιτούνται χρονοβόρες próbες, ούτε μεγάλοι χώροι όπως θα απαιτούνταν για ένα συμφωνικό σύνολο. Τα κομμάτια τα ηχογραφούν μικρά σχήματα, τα οποία συνήθως εργάζονται ούτως ή άλλως μαζί, άρα έχουν προβαρισμένα ρεπερτόρια.
- οι μουσικοί δεν κοστίζουν: πέραν του ότι είναι λίγοι σε αριθμό, δεν ζουν από αυτό και ίσως να πείθονται πως θα πρέπει να βλέπουν τη δισκογράφιση ως μιας μορφής διαφήμιση για τους ίδιους.
- τα έργα από αυτά τα ρεπερτόρια χωράνε σε 3-4 λεπτά, που διαρκεί η κάθε πλευρά του μέσου δίσκου. Αν και

γνωρίζουμε πως τα λαϊκά κομμάτια συμπυκνώνονταν, ώστε να χωρέσουν στους χρόνους των δίσκων, από κάθε άποψη αυτό ήταν ευκολότερο να γίνει για τις λαϊκές μουσικές, παρά για τις, συχνά μεγάλες σε έκταση, λόγιες. Σε κάθε περίπτωση, όμως, στη δισκογραφία δεν κατάφερε να μεταφερθεί η πραγματικότητα του πάλκου, τουλάχιστον όσον αφορά στις φόρμες σύνθεσης. Από την άλλη μεριά, η δισκογραφία έπαιξε καταλυτικό ρόλο στη δημιουργία ή/και σχηματοποίηση κάποιων φορμών: για παράδειγμα, της φόρμας εισαγωγή-κουπλέ-ρεφρέν επί δύο.

■ οι δίσκοι αυτοί απευθύνονται μαζί και σε μεγάλες αγορές. Η Αμερική έχει μαζεμένες όλες αυτές τις αγορές και τα «εθνικά» ρεπερτόρια, λόγω των μεταναστών, είναι ο πυρήνας τους.

Μια ιδιαίτερος σημαντική παράμετρος είναι το «μετακινούμενο ρεπερτόριο», όπως προκύπτει από τις διαδρομές εθνοπολιτισμικών ομάδων όπως οι Γοιγγάνοι και οι Εβραίοι, η μουσική των οποίων παίζει καταλυτικό ρόλο στον εμπλουτισμό των τοπικών ρεπερτορίων και αποτελεί όχημα για τη διάχυση τεχνικών, πρακτικών, υφών και αισθητικών. Η υπερατλαντική μετανάστευση δίνει δε στη διάχυση αυτή πραγματικά οικογενειακές διαστάσεις. Αποικιοκρατία, επαναστάσεις, συρράξεις, προσφυγικά ρεύματα: το θέατρο, ο κινηματογράφος, η φωτογράφιση, το ραδιόφωνο, οι περιοδείες από ορχήστρες, αλλά και οι κυκλοφορίες στους πάσης φύσεως εμπορικούς διαύλους, μέσα σε έναν κόσμο που εξελίσσεται δυναμικά και ανισότροπα, διαμορφώνουν ένα σύνθετο πλέγμα από «κέντρα» και «περιφέρειες» σε εναλλασσόμενους ρόλους, που θέτουν τα μουσικά ιδιώματα σε κίνηση, κυριολεκτικά και μεταφορικά. Η δισκογραφική παραγωγή διαμορφώνεται μέσα από την κίνηση αυτή, και με τη σειρά της διαμορφώνει εκ νέου τις διαδρομές και αναδιατάσσει τις καλλιτεχνικές προτεραιότητες. Τα πολιτισμικά σύνορα σπανίως ακολουθούν τα πολιτικά. Η «σύγκλιση» των γεωγραφικών συντεταγμένων συνοδεύεται από μια ακόμα σύγκλιση, που αφορά εσωτερικές πολιτισμικές «συντεταγμένες». Πρόκειται για τα πεδία του λόγιου και του λαϊκού, που παραδοσιακά έχουν αντιμετωπιστεί όχι απλώς ως αυτοτελή, αλλά και ως στεγανά. Η λαϊκότητα και η λογιότητα μπαίνουν σε δημιουργικό διάλογο με ποικίλους τρόπους, συστήνοντας ενδιάμεσους «τόπους» ανάλογα με τις ιστορικές συνθήκες.

Αν κάποιος και κάποια επιθυμούν να έρθουν σε επαφή με τον συναρπαστικό κόσμο της ιστορικής δισκογραφίας, με επίκεντρο τον ελληνόφωνο κόσμο αλλά όχι μόνο, το Εικονικό Μουσείο του Αρχείου Κουνάδη αποτελεί τον κατεχόνι τόπο της διαδίκτυας τους επίσκεψης. Το περιεχόμενο του Μουσείου, η ανάπτυξη του οποίου βρίσκεται σε διαρκή εξέλιξη, περιλαμβάνει περισσότερα από 6.400 τεκμήρια, αντιπροσωπευτικό δείγμα των διαφόρων κατηγοριών τεκμηρίων του Αρχείου Κουνάδη. Δίσκοι 78 στροφών, παρτιτούρες, συνεντεύξεις, φωτογραφίες, καρτ-ποστάλ, μηχανήματα αναπαραγωγής ήχου και μουσικά όργανα συγκροτούν μια ενότητα, ιστορικά και νοηματικά, με βασική συνιστώσα τη μουσική όχι μόνο ως επίτευση, ως μορφή διασκέδασης, ψυχαγωγίας και πολιτισμού, αλλά και ως ερευνητικό εργαλείο, ως κάτοπτρο των κοινωνικών εξελίξεων και ως πεδίο συμβολικής εγγραφής και προβολής των αντιπαράθεσεων που εξεφραζαν βαθύτερα αιτήματα της κάθε εποχής, αναδεικνύοντας τις διεργασίες που διαμόρφωσαν τη συλλογική συνείδηση και τη νεοελληνική ταυτότητα.

Ο Νίκος Ορδουλίδης είναι μουσικολόγος, επιστημονικός συνεργάτης στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Εκτός άλλων έχει γράψει: «Η δισκογραφική καριέρα του Βασίλη Τσιτσάνη» (Ιανός, 2014), «Η εποχή του ρεμπέτικου: το λαϊκό πιάνο» (Πριγκιπέσσα, 2018). Από τις εκδ. Bloomsbury Academic έχει κυκλοφορήσει το «Musical nationalism, despotism and scholarly interventions in Greek popular music» (2021)

ΜΙΑ ΣΕΙΡΑ ΜΕ ΜΥΘΟΥΣ, ΠΑΡΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑΣ